

Advies landelijk gebied 21 eeuw

Inhoudsopgave

- 1 Inleiding
 - 1.1 Aanleiding
 - 1.2 Beleid provincie
 - 1.3 Mijn bijdrage in de vorm van dit advies

- 2 Trends en veranderingen in het landelijk gebied
 - 2.1 Toekomst van de landbouw
 - Contrast in schaalgrootte zal toenemen
 - Grotere stallen vragen een andere plek in het landschap
 - Kleinschalige landschapselementen blijven onder druk staan
 - Het veenweidegebied en de landbouw staan voor een grote opgave
 - 2.2 Spanning tussen burger en boer
 - Een recreatief landschap stelt andere eisen aan de boer
 - Niet-agrarische functies veranderen het aanzien en functioneren van het landschap
 - 2.3 Vrijkomende agrarische bebouwing
 - Leegstandopgave nog groter dan bij kantoren
 - Huidige erftransformatie regelingen vormen hier geen antwoord op
 - 2.4 Ontwikkeling Ecologische Hoofdstructuur
 - Versoberde Ecologische Hoofdstructuur levert een aangepast beeld op
 - Ruimtelijke strategie met koppeling aan andere functies

- 3 Mijn visie op het veranderende landschap
 - 3.1 De innoverende landbouw kan het landschap verrijken
 - Schaalgrootte
 - Grotere stallen
 - Kleinschalige landschapselementen
 - Zakkende veenweidegebieden
 - 3.2 Een verweven landschap voor boer en burger
 - 3.3 Naar hoogwaardige erven, cruciale bouwstenen in het landschap
 - 3.4 Een robuuste EHS, met ruimte voor particulier initiatief

- 4 Advies in de vorm van aanbevelingen
 - 4.1 Algemene aanbevelingen
 - Neem een actieve houding aan ten aanzien van de nieuwe trends in het landelijk gebied
 - Werk met aandacht voor de kwaliteit van het landschap
 - Bemiddel tussen opgaven en partijen en vorm allianties
 - Verbind ambities in het landelijk gebied en stapel opgaven
 - 4.2 Aanbeveling 'toekomst van de landbouw'
 - Verrijk het landschap met innoverende landbouw en collectieve inzet
 - Ontwikkel ruimtelijke scenario's voor het veenweidelandschap en koppel hier een goede kosten-batenanalyse aan
 - 4.3 Aanbeveling 'spanning tussen burger en boer'
 - Bundel burgerkracht en boerenslimheid
 - 4.4 Aanbeveling 'vrijkomende agrarische bebouwing'
 - Pak vrijkomende stallen aan en richt een stallenplatform op
 - 4.5 Aanbeveling 'ontwikkeling Ecologische Hoofdstructuur'
 - Wijs een gebiedsambassadeur voor de groene contour aan
 - 4.6 Slotconclusie

Colofon

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Het landelijk gebied is in beweging en staat voor grote opgaven. In de agrarische sector dient zich schaalvergroting en functieverbreiding aan. Er is leegstand van agrarische bedrijfsbebouwing. De boer en de burger stellen verschillende eisen aan het landschap van de 21^e eeuw. En er zijn innovatieve oplossingen voor een klimaatbestendige en veerkrachtige leefomgeving nodig, waarbij het landschap ruimte biedt aan energiewinning, natuurontwikkeling en de wateropgave.

Geleidelijk hebben we de eerste stappen in de eenentwintigste eeuw gezet en wordt het steeds duidelijker dat er op de lange termijn nieuwe belevingslandschappen zullen ontstaan, gevoed door en gebouwd op lokale initiatieven met een focus op vooral de korte termijn.

Wat betekent dit nu voor de provincie Utrecht en wat kan ik u bieden?

Het consistente provinciale beleid heeft haar vruchten afgeworpen als het gaat om het behoud van kernkwaliteiten van het landschap. Maar de komende decennia zullen grote stappen moeten worden gezet op weg naar een vitaal landelijk gebied met een sterke, innovatieve agrarische sector en met aangepaste verhoudingen tussen boer en burger. Dat vergt een helder provinciaal perspectief op het tastbare en zichtbare, maar ook het kunnen omgaan met het onbekende en onzichtbare.

Ik wil helpen om dit proces van transformatie vanuit een waakzame houding te faciliteren en stimuleren. Mijn uitgangspunt daarbij is dat de provincie Utrecht een landschap houdt met een hoge verervingswaarde; een landschap dat ruimte biedt voor allerlei vormen van zelfontplooiing voor de vele generaties na ons.

Dit kunnen we creëren door toe te werken naar een juiste samenhang tussen de initiatieven en de landschappelijke ingrepen op de korte termijn én de ontwikkelingen op de lange duur. Daarbij is ruimtelijke kwaliteit meer dan een optelling van een aantal deelaspecten.

1.2 Beleid provincie

In de provincie Utrecht is ruimte voor dynamiek in het landelijk gebied. De belangrijkste uitgangspunten voor het provinciale beleid daarbij zijn dat:

- Het zich richt op behoud en versterking van de kernkwaliteiten van het landschap;
- Het ruimte biedt voor de ontwikkeling van een vitale landbouw. Dit gebeurt onder meer door onder voorwaarden een doorgroei van het grondgebonden agrarisch bedrijf naar 2,5 hectare toe te staan;
- De provincie zich inspant voor de realisatie van nieuwe natuur. Het gaat hierbij om 2700 hectare Ecologische Hoofdstructuur die verworven is en nog ingericht moet worden. En 1506 hectare nieuw te ontwikkelen natuur uit het 'Akkoord van Utrecht', die via functiewijziging gerealiseerd kan worden.

Met twee beleidslijnen kan een extra kwaliteitsslag in het landschap mogelijk worden gemaakt. Dit zijn:

- Het principe rood-voor-groen in de kernranden, de recreatiezones en gebieden in en aan de groene contour;
- En het stimuleren van sloop en onder voorwaarden ruimte bieden voor nieuwe functies bij stoppende agrarische bedrijven (ook wel genoemd: ruimte voor ruimte).

Voor de laatste twee beleidslijnen is er vanuit het Ruimtelijk Actieprogramma (RAP) 2012-2015 een handreiking voor gemeenten in voorbereiding. Deze handreiking 'Functiewijziging en ruimte voor ruimte' zal gemeenten inzicht en inspiratie bieden in de ruimtelijk-economische en ruimtelijk-sociale vraagstukken van rood-voor-groen, functiewijziging en ruimte voor ruimte. De handreiking wordt eind 2014 opgeleverd. Mijn observaties en adviezen sluiten aan bij deze provinciale handreiking.

Voor bodemdaling in veenweidegebieden is het RAP project 'Toekomstverkenning bodemdalingsgevoelig gebied gedifferentieerd beleid' in voorbereiding. Mijn advies past goed in het verlengde van de inzichten die dit project tot op heden oplevert, maar vliegt het thema aan vanuit een andere invalshoek, te weten de ruimtelijk-economische. Hierdoor biedt het een aanvullend perspectief op de kansen die benut kunnen worden om transities in gang te zetten.

1.3 Mijn bijdrage in de vorm van dit advies

Het realiseren van een vitaal platteland vraagt om speelruimte voor ontwikkeling. Daarbij zal opnieuw de balans moeten worden gevonden tussen bestaande waarden en nieuwe functies met bijbehorende nieuwe waarden. Mijn uitgangspunt is dat juist verandering op sommige plekken heilzaam kan zijn en tot een verbeterd landschap kan leiden.

De tijd van de grote landinrichtingsprojecten, waarin exact vast stond hoe het landschap zou worden getransformeerd, ligt achter ons. Het nieuwe inhoudelijke weidse perspectief zal worden bepaald door urgente transformatievraagstukken op het gebied van klimaat, schaalvergroting in de landbouw, ontkoppeling van de agrarische verbinding tussen gebouwen en gronden, een groter onderscheid tussen productielandbouw en verbrede landbouw en lokaal geïnitieerde ontwikkelingen.

Als onafhankelijk adviseur ruimtelijke kwaliteit wil ik u hiervoor graag een ruimtelijk denkkader meegeven. Dit bied ik u aan in de vorm van een procesmatig advies, waarin ik trends schets en aangeef welke onderwerpen van invloed zijn op de uniciteit en het vestigingsklimaat van ons cultuurlandschap. Ook geeft het advies zicht op de rol die de provincie daarbij kan pakken. Ik bied u dus nog geen concrete oplossingen voor de ontwikkelingen die ik signaleer; wel geef ik aan hoe u daar naartoe kunt groeien.

Het thema van dit advies 'Landelijk gebied 21^e eeuw' heeft raakvlakken met het thema energie, waarvoor ik het advies 'Energie landschappen' heb geschreven. Het landelijk gebied zal mede door de transitie naar hernieuwbare energiebronnen ingrijpend van beeld veranderen.

Ook is er een relatie met het kernrandthema van mijn tweede advies 'Kernrandzones', omdat de kernranden nieuwe uitwisselingszones kunnen vormen tussen het stedelijk en landelijk gebied.

Dit advies staat dus niet op zich zelf, maar sluit aan bij in eerdere adviezen behandelde thema's en ruimtelijke onderwerpen.

Ik begin met een algemene schets van de ontwikkelingen die ik zie in het landelijk gebied. Daarna spits ik me toe op de vier onderwerpen, die naar mijn mening bepalend zullen zijn voor die ontwikkeling:

- De toekomst van de landbouw;
- De spanning tussen burger en boer;
- Vrijkomende agrarische bebouwing;
- De ontwikkeling van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS).

Ik eindig met een aantal aanbevelingen.

Ik hoop dat deze kennis u ondersteunt bij het bepalen van uw koers voor de toekomstige ontwikkelingen in het buitengebied en bij de doorgroei naar een wenselijk lange termijnperspectief voor het landelijk gebied.

2 Trends en veranderingen in het landelijk gebied

2.1 Toekomst van de landbouw

Het landelijk gebied is in beweging. Zo leidt de continue ontwikkeling naar een vitale landbouw tot meer schaalvergroting en meer verbrede landbouw, maar ook tot leegstand van agrarische bebouwing. De vraag hierbij is hoe een vitale landbouw kan blijven samengaan met aantrekkelijke Utrechtse landschappen. In dat verband zie ik in de provincie de volgende trends:

Contrast in schaalgrootte zal toenemen

In de provincie Utrecht overheerst het familiebedrijf nog steeds. Qua schaal gaat het doorgaans om een grondgebonden bouwblok van 1,5 hectare, met een door de provincie onder condities geboden mogelijkheid om naar 2,5 hectare door te groeien, indien dit noodzakelijk is voor de plaatsing van gebouwen en voor bouwwerken voor het opwekken van duurzame energie. Er moet dan aan de voorwaarden voor milieu, volksgezondheid, dierenwelzijn en landschappelijke inpassing worden voldaan.

Ik constateer dat het landschap vanwege dit beleid een stuk beter is geconserveerd dan in bijvoorbeeld Noord Brabant of Gelderland. Ook in kwantitatieve zin lijkt de agrarische sector voorlopig voldoende ruimte te worden geboden om economisch vitaal te blijven. Uit landschappelijk oogpunt vind ik een 2,5 hectare groot bouwblok voor sommige gebieden wel heel groot; dat stelt hoge eisen aan een ruimtelijke inpassing.

In zijn algemeenheid verwacht ik is dat het contrast tussen de op de regio georiënteerde landbouw (uitgeoefend door kleinere bedrijven, mogelijk in de vorm van een coöperatie of anderszins) en de mondiaal georiënteerde landbouw (uitgeoefend door bedrijven die steeds groter moeten worden) zal toenemen. De grote spelers die in de wereldmarkt opereren zullen de provincie helemaal niet meer nodig hebben, anders dan voor het bieden van planologische ruimte.

Grotere stallen vragen een andere plek in het landschap

Grotere stallen vormen een nieuwe tijdslaag in het landschap, die tot een andere ruimtelijke constellatie leidt.

In het verleden werd de positie van stallen en boerderijen vaak door de overheid bepaald. Eemland bijvoorbeeld heeft eerste en tweede generatie boerderijenlinten. De tweede generatie linten zijn middels ruilverkaveling ontstaan, waarbij de grote bedrijven uit het eerste lint zijn gehaald en in een nieuw 'meer open' lint terecht kwamen. In de huidige tijd transformeert het landschap echter meer organisch en minder middels top-down planning, waardoor de grote stallen veel meer verspreid in het landschap neergezet zullen worden.

Een voorbeeld hiervan is het initiatief van een agrarisch ondernemer op het eiland van Schalkwijk. Deze ondernemer wil innoveren en uitbreiden. Voor de nieuwe stallen is, na veel gezamenlijke afwegingen van de ondernemer én overheden, besloten ruimte te zoeken buiten het huidige lint, in het open polderlandschap. Het idee voegt een nieuwe dimensie toe aan de Nieuwe Hollandse Waterlinie, aan de kwaliteit van het landschap, met aan de basis nieuwe inzichten op het gebied van architectuur, milieu, energie en dierenwelzijn. Dit plan staat naar mijn idee niet op zichzelf. Ik verwacht dat nieuwe grotere stallen vaak meer als solisten in het landschap komen te staan. Dit heeft te maken met de functionele criteria voor dergelijke stallen, maar ook met de schaalgrootte er van. In de provincie Utrecht zijn overigens nog maar een paar van dergelijke grote stallen te vinden.

Aandacht voor kleinschalige landschapselementen nodig

Kleinschalige landschapselementen zijn aantrekkelijk voor de recreant die het landschap wil beleven en gebruiken en vormen een levensvoorwaarde voor veel planten en dieren. Maar hun nut en economische noodzaak nemen voor de landbouw steeds verder af. Daarnaast krimpen onderhoudsbudgetten van gemeenten, die ook een groot aandeel in eigendom en beheer hebben.

Zo verdwijnen ze langzaam met als gevolg dat het landschap aan kwaliteit inboet en de ecologie verschaalt.

Initiatieven die instandhouding en ontwikkeling van deze elementen stimuleren zijn hard nodig.

Het veenweidegebied en de landbouw staan voor een grote opgave

Meer dan welk ander landschap ook, zijn de veenweidegebieden de laatste eeuwen voor het oog grotendeels onaangetast gebleven. De koe in de wei, gefotografeerd in de veenweidegebieden, is het beeldmerk en icoon van de Nederlandse polders. Maar al die eeuwen is wel druk gesleuteld aan de waterhuishouding en is de ontwatering aangepast (tegenwoordig noemen we dat 'peil volgt functie'). Daarmee is er in het verleden onbewust een trend ingezet waardoor het veen op termijn door oxidatie verdwijnt. Gemiddeld zakken de veenweidegebieden zo'n centimeter per jaar, waardoor over vierhonderd tot zeventienhonderd jaar het gros van het veen in de provincie weg is. De kleilaag onder dat veen ligt dan aan de oppervlakte.

Ondanks deze lange tijdsperiode gaat het om een urgente ruimtelijke (en economische) opgave, omdat bijna de helft van de provincie Utrecht uit veenweidegebied bestaat. Ongeveer de helft tot driekwart van die veenweidegebieden zullen veranderen van beeld, inrichting en mogelijk gebruik. De klimaatverandering draagt extra bij aan de noodzaak om

nieuw gedachtegoed voor deze gebieden te ontwikkelen. Overigens zijn er op dit moment al overschotten en tekorten in de zoetwatervoorziening en moet het waterpeil op hoogte worden gehouden om paalrot in woningen te voorkomen.

De landbouw is in deze gebieden meestal nog vitaal. Maar door de veenweideproblematiek is de bedrijfsvoering op de lange termijn zeker niet gegarandeerd. Het veel geroemde open landschap met zijn vergezichten van het Groene Hart en Eemland zal er compleet anders uit gaan zien; gedifferentieerd en geaccidenteerd, met kades en taluds, waardoor je altijd tegen een verhoogde rand aankijkt.

De huidige effecten van de bodemdaling vragen nu al op cruciale plekken in het landschap, zoals in de dorpsrand van Kockengen, om een visie op de toekomst.

2.2 Spanning tussen burger en boer

In september van het afgelopen jaar hield ik op de studiemiddag van het boerderijenplatform Utrecht een lezing, met als centraal onderwerp de spanning tussen burger en boer in het landelijk gebied. Waar de boer zijn bedrijf zo efficiënt mogelijk wil voeren en de productie centraal stelt, wil de burger een aantrekkelijke beleving van het buitengebied met een eigen illusie van het landschap en een daar op afgestemd boerenleven. Kortom, de recreant stelt wensen en eisen aan het landelijk gebied, die in conflict kunnen zijn met de ambities van de boer.

Een recreatief landschap stelt ander eisen aan de boer

Lange tijd is ons landelijk gebied primair ingericht voor de voedselproductie; het was een waar consumptielandschap. Maar inmiddels is het landelijk gebied ook een recreatief landschap geworden, met ruimte voor wonen, werken en verpozen. In sommige delen van de provincie wonen inmiddels meer burgers dan boeren in het buitengebied, bijvoorbeeld tussen Woerden en Zegveld. Dit kan leiden tot spanningen tussen de mensen die graag rustig buitenaf willen wonen en de boeren die er hun inkomen moeten verdienen (geuoverlast, 's ochtends in alle vroegte zwaar landbouwverkeer).

De recreant wil een toegankelijk agrarisch landschap en wil het boerenbedrijf graag kunnen beleven. De boer is daar over het algemeen niet zo happig op. Hij zal zijn land of erf alleen openstellen als er iets tegenover staat. Iets wat het ongemak en de inkomensderving die daarmee gepaard gaat compenseert, in de vorm van geld of een versoepeling van overheidsregels.

Niet-agrarische functies veranderen het aanzien en functioneren van het landschap

Sommige delen van het landschap in de provincie zijn in de loop van de tijd aanzienlijk veranderd. Denk bijvoorbeeld aan de transformatie die de Oude Rijnzone de afgelopen dertig jaar heeft ondergaan. De motor toen was vooral de sterke toename van de bevolking, waardoor veel kernen sterk groeiden en steeds verder het landelijk gebied inschoven.

Op veel plekken zal het landschap opnieuw veranderen; het is een levend systeem dat aan dynamiek onderhevig is. Maar ditmaal zijn de motoren anders; een toenemende mobiliteit, toenemende vergrijzing (andere woon- en zorgvragen), veranderingen in het klimaat (vraag naar extra waterberging), nieuwe eisen in de bedrijvigheid en landbouw en de vraag naar leisure, health en wellness.

Niet-agrarische functies doen hun intrede, wat leidt tot andere vormen van bouwen in het landelijk gebied. Zo zie ik veel architectuur met andere dan de door mij gewenste, bij een gebied passende verhoudingen. Bijvoorbeeld met een te grote hoogte en te kleine footprint, om binnen de provinciale spelregels toch veel vloeroppervlakte te realiseren. Zelf zie ik vanuit het oogpunt van ruimtelijke kwaliteit liever een groter gebouw...

Overigens zie ik een tegenbeweging ontstaan: na de trek naar buiten is de stad nu in, zeker bij jonge goed opgeleide professionals.

2.3 Vrijkomende agrarische bebouwing Leegstandopgave nog groter dan bij kantoren

In maart 2014 heeft Alterra een onderzoek gepubliceerd dat aangeeft dat de leegstand van agrarische bedrijven op de schaal van heel Nederland toe neemt tot circa 15 miljoen vierkante meter leegstaande boerenbedrijfsgebouwen in 2030. Dat is in omvang een nog veel

groter probleem dan de kantorenleegstand die nu hoog op de rijksagenda staat en die 'slechts' 7 miljoen vierkante meter bedraagt.

De landelijke problematiek van en opgave voor vrijkomende agrarische bebouwing is daarmee bijzonder groot. Ze komt voort uit de slechte economische vooruitzichten voor marginale bedrijven of door het steeds vaker ontbreken van een opvolger.

In de provincie Utrecht zullen tot 2030 700 tot 1000 bedrijven stoppen, waarmee maximaal 1,4 miljoen vierkante meter aan bedrijfsbebouwing zijn agrarische functie verliest (Alterra, 2014). Voor de helft gaat het hierbij om bedrijfsbebouwing van na 1970, waaronder de eerste generatie, visueel onaantrekkelijke ligboxstallen. Deze leegstandsopgave is dus een aanvullende opgave, bovenop de ontwikkelingen waar de provincie beleid voor heeft geformuleerd. Wat die opgave vervolgens extra bemoeilijkt is het feit dat de markt voor nieuwe functies beperkter is geworden.

Huidige erftransformatie regelingen vormen hier geen antwoord op

In het landelijk gebied ging het bij erftransformaties tot voorheen om twee ontwikkelingen: de sloop van stallen in ruil voor nieuwe functies om verloedering van de erven en verstening van het landschap tegen te gaan (ruimte voor ruimte) en de tendens dat men vanuit verschillende invalshoeken met dezelfde oplossing voor de financiering van aanleg en beheer van openbare groenvoorzieningen kwam (rood voor groen).

Omdat de prikkel om te slopen door de huizen crisis ontbreekt, wordt er via de ruimte voor ruimte regeling niet veel meer gesloopt; daar hoort immers de plicht tot het bouwen van woningen bij. En rood voor groen gebeurt om die reden ook maar sporadisch.

2.4 Ontwikkeling Ecologische Hoofdstructuur

Versoberde Ecologische Hoofdstructuur levert een aangepast beeld op

Het Rijk heeft in 2011 in de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (SVIR) besloten om de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) drastisch te versoberen en verbindingzones (ook wel robuuste verbindingen genoemd) te schrappen. Ook de nationale landschappen, de snelwegpanorama's en de Rijksbufferzones zijn geschrapt.

Anticiperend op de versobering van de EHS hebben provincie en maatschappelijke organisaties in het Akkoord van Utrecht op 9 juni 2011 afgesproken dat er binnen de 3.000 hectare groene contour gebieden op vrijwillige basis nieuwe natuur gerealiseerd kan worden. De provincie Utrecht maakt de EHS dus zelf in een versoberde vorm af, maar biedt ruimte voor natuurontwikkeling met particulier initiatief in de groene contour gebieden, waarna deze nieuwe natuur bij de EHS hoort.

Ruimtelijke strategie met koppeling aan andere functies

Om de biodiversiteit in stand te houden en te vergroten is de ruimtelijke strategie van de EHS tweeledig. Op grotere schaal zet het nationale en provinciale beleid in op een robuust netwerk van structurerende ecologische zones. Op kleinere schaal zijn aanvullende koppelingen van nieuwe natuur aan andere functies en aan het publieke belang van de gebruikers van het landschap nodig.

Deze nieuwe combinatie van natuur met andere functies, projecten en programma's vind ik bijzonder interessant voor de provincie Utrecht, ook al komt zij nog maar moeilijk van de grond. Het eerste initiatief dat mij bekend is, Langesteeg in Leusden, bood kansen voor een duurzame oplossing. Dit initiatief gaat echter niet door, omdat de gemeente het gebied wil houden zoals het is. Ik heb daar begrip voor, maar hiermee blijven kansen voor een verbeterd landschap (dit is meer dan een mooier landschap) liggen. Ook blijft er een kans tot samenwerking met een ontwikkelaar liggen, die een juiste omslag in denken heeft gemaakt door de natuur, de boeren, de recreanten, wonen en het aangrenzende dorp als basis te hanteren en met elkaar te verbinden.

3. Mijn visie op het veranderende landschap

Het landelijk gebied is de leverancier van ecosysteemgoederen en diensten. Ze faciliteert het stedelijk gebied, dat op zijn beurt ook het landelijk gebied nodig heeft. Er is een wederzijdse afhankelijkheid, die met de tijd steeds groter wordt.

Lokale initiatieven in het landelijk gebied zijn ingegeven vanuit de ambities en projecten van bewoners, organisaties, bedrijven en lokale bestuurders. Zij zijn vooral gericht op het korte en

middellange termijnperspectief, zoals de realisatie van eigen bedrijfsplannen of voorzieningen.

Het is daarom verstandig ook het lange termijn denken aan te boren, zodat het landelijk gebied voor de toekomst veerkrachtiger, leefbaarder en toekomstbestendiger wordt. Met de oplevering van de Provinciaal Ruimtelijke Structuurvisie (PRS) en Provinciaal Ruimtelijke Verordening (PRV) en straks ook de Omgevingsvisie is de provincie er nog niet. De tijd zal altijd weer om aanpassingen of nieuwe invalshoeken vragen.

Om de veranderingen in het landelijk gebied op een goede wijze te begeleiden zijn nieuwe gedachtegangen en uitdagende visies en beelden nodig. Die zijn ook nuttig om 'decision makers' de juiste weg te tonen als het gaat om ruimtelijke kwaliteit. In de visies is het van belang dat men weet wat de gevoeligheden zijn, maar ook waar de mogelijkheden liggen. Het is dus van belang om te ontwerpen met (landschapsvormende) processen, de factor tijd en vanuit de genius loci (specifieke eigenheden) van de plek. Groen hoort daarbij geen camouflagenet te zijn, maar moet altijd op een landschapsvormende manier worden ingezet, ter ondersteuning en versterking van de identiteit van het landschap. Het helpt daarbij om verschillende ontwikkelingsstrategieën op te stellen. Deze geven inzicht in de fysieke kant van gebieden (in de landschapsarchitectuur noemen we dit de 'lagenbenadering'), de sociaal economische en culturele aspecten.

De hoofdambitie voor het komen tot een duurzaam leefbaar agrarisch en recreatief landschap zou in mijn opinie dus moeten zijn: het slim benutten van het landschap, het combineren en verbinden van initiatieven aan structuren en het aanpakken van ontbrekende schakels. Daarvoor zullen veel actoren moeten leren anders om te gaan met de omgeving en meer leren denken vanuit combinatiemogelijkheden. Hierbij is het bijvoorbeeld een uitdaging om het cultuurhistorische te combineren met iets nieuws. Nieuwe ontwikkelingen moeten kwaliteit toevoegen aan het landschap en een aanvulling vormen op het verhaal van de streek; anders verarmt het veranderende landschap. Een voorbeeld van een transformatielandschap waarbij dit proces redelijk goed is gegaan is bijvoorbeeld de Utrechtse Waarden. Door de tijd heen heeft men dit landschap voortdurend aan de nieuwe wensen van de tijd aangepast; met als constante dat nieuwe functies altijd een plek kregen op het erf.

3.1 De innoverende landbouw kan het landschap verrijken **Schaalgrootte**

De innovatie in de landbouw zal gepaard gaan met een veranderend landschapsbeeld, bijvoorbeeld omdat de blijvers steeds grotere bouwblokken krijgen. Om de provinciale landschapskwaliteiten van de relatief kleinschalige Utrechtse landschappen te borgen, is het belangrijk dat de schaalvergroterende boer een bijdrage levert aan de specifieke kenmerken van de streek. Zo kan hij nieuwe landschappelijke kwaliteiten toevoegen, om beeldverschraling te voorkomen.

De ruimte dichtbij de steden biedt kansen voor een gevarieerde groene economie, met een vergroting van de stad-land relaties, duurzaam ondernemerschap, recreatie, groen-blauwe diensten en streekproducten.

Ik vind het een taak van de provincie om daarbij de afweging te maken of specifieke landschappelijke bijzonderheden en kwaliteiten (zoals de langste kavels van Nederland in polder Westbroek nabij Utrecht) in verschijningsvorm mogen transformeren of niet.

Grotere stallen

Ik voorzie dat het niet vanzelfsprekend is dat grotere stallen automatisch op de goede plek in het landschap terecht komen. Soms wordt het maagdelijke landschap opgezocht, terwijl er vaak toch beter gebruik kan worden gemaakt van bestaande agrarische percelen met vrijkomende agrarische bebouwing. Ik vind het de verantwoordelijkheid van de provincie om de afweging te maken welke locatie het meeste perspectief biedt. Dit is afhankelijk van factoren als: wat is ruimtelijk het beste, wat gaat het kosten, wat heeft de maatschappij er voor over, binnen het perspectief van de landbouw.

Zowel de provincie Utrecht (in 2012) als de voormalige Rijksadviseur voor het landschap Yttje Feddes (in 2011), hebben zich met het uitschrijven en jureren van een prijsvraag ingezet voor de ontwikkeling van mooie vernieuwende stalontwerpen. In onze provincie heeft dit nog niet

tot realisatie geleid; ik denk dat boeren er nog meer van overtuigd moeten raken dat een mooie en vernieuwende stal een gestapeld verdienmodel kan zijn.

Het is daarom de moeite waard om nu het ontwerp en de realisatie van afbreekbare duurzame stalconcepten te gaan organiseren, zodat leegstand van deze nieuwe generatie stallen voor de toekomst wordt voorkomen.

Verder verdienen de schaal van de nieuwe erven punt en de wijze waarop deze erven aan het bestaande landschap zijn gelinkt extra aandacht. Het is de bedoeling dat ook een nieuw erf een goed soort ruimtelijke eenheid vormt, die zich op een goede manier verhoudt met de bestaande omgeving.

Kleinschalige landschapselementen

Het landschap wordt door de tijd heen steeds meer open. Hierdoor nemen ecologische waarden en de belevingswaarde af en kunnen sociaal-culturele en economische waarden aangetast raken, bijvoorbeeld in een recreatief toeristische omgeving.

De provincie Utrecht realiseert zich dit en heeft vorig jaar een waardenkaart van kleinschalige landschapselementen opgesteld, met als doel instandhouding aan subsidie te koppelen.

Maar er is veel meer mogelijk en nodig. Daarom pleit ik voor instandhouding van bestaande en ontwikkeling van nieuwe elementen, middels een collectieve inzet.

Particulieren zullen mee moeten beheren en meer verantwoordelijkheid dienen te nemen, bijvoorbeeld als vrijwilliger via platforms of natuurorganisaties. Verder kan iedereen die een ontwikkeling in het landelijk gebied wil realiseren, een bijdrage leveren aan behoud en ontwikkeling van landschapselementen. Bijvoorbeeld een boer die een grotere stal wil, een bedrijf die een zorggebouw wil realiseren of een particulier die in de groene contour wil bouwen.

Een aardig initiatief is het Streekfonds Utrechtse Waarden, dat is opgericht door en voor mensen die hier wonen, werken en leven. De stichting werkt aan de kwaliteit en vitaliteit van het landschap en stimuleert eigenaarschap, waarbij mensen zelf verantwoordelijkheid nemen voor hun leefomgeving (bijvoorbeeld door te zorgen dat een bosje niet wordt omgekapt).

Zakkende veenweidegebieden

Oplossingen vinden voor de problematiek van de zakkende veenweidegebieden is niet eenvoudig, omdat duurzame maatregelen voor de lange termijn botsen met de huidige gevestigde belangen. Toch wordt het tijd om het debat over de toekomst van deze gebieden aan te gaan en gerichte keuzes te maken, die een doorzicht naar een structurele oplossing op de middellange en lange termijn bieden. Dit doet bijvoorbeeld het programmabureau Utrecht West in samenwerking met omgevingspartijen, in een pilot voor de dorpsrand van Kockengen. Gezamenlijk worden de kansen onderzocht voor transitie van het gebruik van het gebied voor de komende vijftig jaar.

Er zijn verschillende ruimtelijke en functionele varianten bij de bodemdaling van veenweidegebieden denkbaar. Een eerste uiterste is voortzetten van het huidige beleid; dan moet er best veel gebeuren (aanleggen kades, kunstwerken ed.) en is uiteindelijk al het veen weg en rest er klei. Een tweede uiterste is het landschap onder water zetten, waarbij landbouwgronden voor natuur worden uitgewisseld, we het veen bewaren en de bodemdaling stagneren. En een tussenweg is de bodemdaling afremmen met behulp van onderwaterdrainage of door grote gebiedseenheden van een verschillende (uiterste) aanpak te voorzien.

Het 'provinciale RAP2 project 'Toekomstverkenning bodemdalingsgevoelig gebied' dat in de maak is, brengt de gevolgen van bodemdaling in beeld en biedt inzicht in verschillende sturingsmechanismen:

1. Huidig beleid doorzetten en bodemdaling afremmen;
2. Stoppen met het creëren van nieuwe peilvakken;
3. Geen waterpeilen meer indexeren en dus aanpassen;
4. Optimaliseren van het huidige landbouwkundige gebruik.

Dit is een goede eerste stap naar het opbouwen van kennis in de omgang met deze gebieden en het formuleren van een ruimtelijke ambitie voor veenweidegebieden. Maar er is meer nodig om grip te krijgen op het proces van transformatie en om te begrijpen op welke plekken je moet sturen en waar je als provincie kan loslaten. Nodig is de stap naar de praktijk door te

gaan experimenteren in gebiedsprocessen. Niet eenmalig, maar diverse keren, in diverse gebiedsomstandigheden en gedurende langere tijd. Dit brengt bewustwording en brengt een antwoord op mogelijke oplossingen concreter in beeld.

Ik verwacht dat de meest kansrijke transitie uit de veenweidegebieden zelf zullen komen. Een grotere oriëntatie van een deel van de agrarische ondernemers op de stad ligt voor de hand. Zo kunnen collectieven van boeren samen met stedelijke ondernemers en organisaties nieuwe markten in de regio aanboren. Dit levert rondom de kernen 'groen-blauwe' of andere diensten op, een aanbod van streekproducten en nieuwe vormen van natuurbeheer.

3.2 Een verweven landschap voor boer en burger

Langzaam verschuift het voormalige agrarische productielandschap, het domein van de boer, naar een verweven recreatief landschap voor boer en burger. Hier zal de burger met name in die gebieden gaan recreëren en activiteiten ontplooiën, die dichtbij de stadsrand liggen.

Ik verwacht dat in dit verweven landschap het de kunst is om gebruik te maken van de krachten van het landelijk gebied. De boer dient verleid te worden om bijvoorbeeld met de overheid mee te betalen aan het toegankelijker of groener (met beplanting) maken van het landschap.

Ook de burger zal een duit in het zakje moeten doen (en dus meer verantwoordelijkheid moeten nemen) om zijn aanwezigheid in het agrarische gebied duurzaam mogelijk te maken. Dat is een noodzakelijk gevolg van het feit dat stad en landschap steeds minder functioneren als gescheiden domeinen, maar meer in elkaar grijpen.

Maar het landschap hoeft niet overal even verweven te zijn. Ik kan me een zoneringsplan in het landelijk gebied voorstellen in recreatieve landschappen (waar de recreant en de boer op gelijke voet met elkaar staan en de ruimte delen) en klassieke productielandschappen (waar de boer prioriteit heeft en de recreant te gast is en zich ook op die wijze gedraagt). De landbouwkerengebieden uit de provinciale ruimtelijke structuurvisie, maken in ieder geval onderdeel uit van die productielandschappen.

3.3 Naar hoogwaardige erven, cruciale bouwstenen in het landschap

In de Utrechtse landschappen zijn de erven op een geheel eigen wijze geordend en aan landschappelijke lijnen verankerd. Dat verschil is uit ruimtelijk oogpunt aantrekkelijk en gebiedsspecifiek; bovendien zorgt het voor een verschil in ervaring en ruimtelijke kwaliteit. De erfconsulenten die in 2013 zijn aangesteld bij het LEU helpen aan de keukentafel bij de boer, om ruimtelijke kwaliteit integraal onderdeel van erftransformaties te laten zijn. In deze gesprekken komen thema's als inpassing, leesbaarheid en afhechting van het erf naar het landschap toe aan de orde. En vragen als hoe landschapswaarden mee kunnen liften op toekomstige erfplanontwikkeling. Het gaat dan concreet om bijvoorbeeld het verhogen van de groene kwaliteit op het erf, de wateropgave (hergebruik water, afkoppelen, ritme slotenpatroon en zichtlijnen versterken) en de natuurfunctie. Ik waardeer hun inzet, de resultaten daarvan en het feit dat landschap en gebouwen integraal worden benaderd uitermate.

Het aanzien van de erven valt in de provinciale ruimte voor ruimte regeling, die is geformuleerd om de verstening van het landelijk gebied en verrommeling van het landschap tegen te gaan. Mijn ervaring uit het afgelopen jaar hierbij is dat het ruimtelijk de grootste uitdaging is om het principe van één erf met een gebouwd ensemble vast te houden. Er ontstaat al snel óf een woonlint, óf een nieuw wooncluster in het landschap óf een erf met een verzameling aan gebouwen, met ieder een vrij uitzicht en een eigen erfontsluiting. Het effect van de ruimte voor ruimte regeling is in mijn ogen dat er in de afgelopen jaren veel stallen gesloopt zijn, maar dat wat er vervolgens nieuw werd gebouwd niet altijd van een goede (landschaps)architectonische en/of stedenbouwkundige kwaliteit is. Daarmee lijkt de regel vooral een kwantitatieve aanjager te zijn, terwijl kwaliteit onlosmakelijk met kwantiteit verbonden hoort te zijn.

Inmiddels is de markt overigens stroperig geworden, wat vraagt om andere of aangepaste oplossingen voor het aanzien van bouwblokken en het beëindigen van agrarische bedrijven. Mij bekruipt het gevoel dat er in dit soort situaties toch een landschapsfonds nodig is om tot een oplossing te komen en uitvoering van kwaliteitsbeleid mogelijk te maken. In ieder geval

voegen stedelijke functies als transportbedrijven of industriële bedrijven niets toe aan de leefbaarheid van het platteland. De opgave is dus hoe alternatieve functies een plek in het landelijk gebied kunnen krijgen en aan een duidelijke streekidentiteit kunnen bouwen. Ook heb ik het idee dat de voorwaarden waarbinnen de provincie en gemeenten ontwikkelingen toe laten, in sommige gevallen wel eens ruimer zouden moeten zijn. De gemeente Lopik doet dit bij wijze van experiment en in overleg met de provincie al; zij laten ruimtelijke kwaliteit bij ontwikkeling leidend zijn. Afwijken van het bestemmingsplan mag in deze gemeente, mits de omgeving er beter van wordt. Overigens acht ik dit principe niet voor iedere gemeente haalbaar; er moet wel een goed besef zijn van wat die kwaliteit dan is en, indien nodig, moet de stok achter de deur klaar staan en gebruikt worden. Om de provinciale ruimtelijke ambities waar te kunnen maken moeten gemeenten hun afwegingsruimte verantwoordelijk gebruiken. Dit betekent dat gemeenten definiëren wat zij onder ruimtelijke kwaliteit verstaan en welke ambities er op dat terrein zijn.

Omdat een flink aantal bedrijfsgebouwen hun functie zal verliezen (zie paragraaf 2.3) wordt het steeds belangrijker om creatieve oplossingen voor vrijkomende agrarische bedrijfsgebouwen te vinden, de ruimtelijke kwaliteit te borgen en initiatiefnemers bij het maken van hun plannen te begeleiden.

Voor de leegstandopgave van vrijstaande agrarische bedrijfsbebouwing is sloop een optie, maar uit oogpunt van leefbaarheid van het buitengebied, economische factoren en als kostendrager voor kwaliteitsverbetering is het mogelijk interessanter om nieuw programma te vinden; zeker omdat sloop alleen nog niet voldoende een landschapsvormende kracht is. Ik vind de leegstandopgave van het boerenerf vooral een ruimtelijke en sociale opgave voor het buitengebied, die ontwerpend onderzoek nodig heeft om tot duurzame oplossingen te komen en grootschalige leegstand tegen te gaan. Een vraag is bijvoorbeeld of nieuw programma nog intelligenter kan zijn dan zorg of crèche. Is het bijvoorbeeld aantrekkelijk om stallen in kleinere eenheden op te splitsen, als woningen voor starters?

3.4 Een robuuste EHS met ruimte voor particulier initiatief

Het is van groot belang dat we er voor zorgen dat de Ecologische Hoofdstructuur (EHS), waar de afgelopen twintig jaar zorgvuldig aan is gebouwd, afgemaakt wordt. Daarvoor moet de provincie alles op alles zetten en is een vitale koppeling van natuur aan andere functies en aan het publieke belang van de gebruikers van het landschap nodig, zoals in het Akkoord van Utrecht wordt voorgestaan.

Om de provincie te inspireren en van meer kennis op dit onderwerp te voorzien, laat ik als medeopdrachtgever een extern ontwerpend onderzoek naar het bouwen aan natuur in de groene contour uitvoeren (zie colofon bouwsteen 10, project Human Nature). Dit is een onderzoek dat tot begin 2016 loopt en dat door drie adviseurs ruimtelijke kwaliteit van verschillende provincies ondersteund wordt. De insteek van het ontwerpend onderzoek is om inzichtelijk te maken wat de extra kansen zijn voor het afronden van de EHS.

Het conceptplan voor de Utrechtse strategie bevat een landschappelijke structuur met goede recreatieve routes, dat opgeladen kan worden met nieuwe programma's en waarbij een modulaire vorm van natuurontwikkeling met een sterke bottom-up benadering wordt toegepast. Naar verwachting is dit onderdeel van het onderzoek 'Human Nature' begin 2015 definitief. Ik zal het dan, ter informatie en inspiratie voor de provincie, in digitale vorm verspreiden.

Het principe dat nieuw programma nieuwe natuur in de groene contour mogelijk maakt is interessant en verdient inzet en aandacht van de provinciale organisatie. Ecologie en economie kunnen goed samen gaan. Ze kunnen tot een betere integratie van natuur met andere functies leiden en een toename van ecologische waarde en veerkracht van het landschap opleveren.

Ik kan me ook indenken dat het interessant wordt om particulieren mede-eigenaar van natuur te maken. Zij kunnen samen natuur ontwikkelen, ondersteund door een professionele natuurorganisatie.

4 Advies in de vorm van aanbevelingen

De aanbevelingen die ik u hier doe zijn onder te verdelen in twee categorieën: algemene aanbevelingen (eerste paragraaf) en thematische aanbevelingen (tweede tot en met vijfde paragraaf).

Met de algemene aanbevelingen geef ik u een handreiking 'hoe' met kwaliteit aan de opgaven en de transitie van het landelijke gebied 21^e eeuw te werken, zodat een veerkrachtig en toekomstbestendig landschap ontstaat.

Met de thematische aanbevelingen bied ik handvatten voor de verdiepingsslag die ik u, op de vier onderwerpen die de leidraad in dit advies vormen, aanbeveel. Deze onderwerpen zijn: de toekomst van de landbouw, de spanning tussen burger en boer, de vrijkomende agrarische bebouwing en de ontwikkeling van de ecologische hoofdstructuur.

4.1 Algemene aanbevelingen

Neem een actieve houding aan ten aanzien van de nieuwe trends in het landelijk gebied

Ik zie de crisis als een kans om oude denkpatronen open te breken en anders naar de kracht en potenties van het landelijk gebied te kijken. Hoe kunnen we bijvoorbeeld meer met minder doen en opgaven koppelen?

Ook cocreatie is nodig, zeker bij urgente gebieds- en landschapsopgaven. De provincie is hierbij een belangrijke partij, die breed kan kijken en haar kennis en expertise op een vormende manier kan inzetten. Haar stimulerende en faciliterende rol is altijd nodig, maar soms trekt alleen maar stimuleren en faciliteren regio's ook niet vlot. Overweeg daarom voor projecten met een hoge prioriteit of de provincie een stap verder kan gaan en een sturende rol kan oppakken. Het project Verbreding Lekkanaal, dat niet zonder een aanjager bleek te kunnen, is zo'n ruimtelijke opgave waarbij de provincie recent meer sturend is opgetreden. Het resultaat is aansprekend en wordt gedragen door alle betrokken partijen.

Ook loont het de moeite om te overwegen waar de provincie een vrijere toepassing van regels kan stimuleren, als er aan kwaliteit gebouwd wordt. De provincie geeft inmiddels wel meer ruimte, maar er wordt nog te weinig gestuurd op ruimtelijke kwaliteit. Zeker gezien het feit dat dit voor veel gemeenten een moeilijke opgave blijkt te zijn.

Als de provincie Utrecht zich meer op het gebied van ruimtelijke kwaliteit wil profileren dan adviseer ik u altijd te opereren vanuit een gezamenlijk belang.

Gemeenten dienen dan wel een omgevingsloket te openen en een regisseur aan te trekken, zodat initiatiefnemers weten waar ze kunnen aankloppen en kunnen rekenen op een adequate begeleiding.

Werk met aandacht voor de kwaliteit van het landschap

Het Utrechtse landschap is gebaat bij eenheid van handelen aan de voorkant van ontwikkelingstrajecten. Als dat landschap wordt beschouwd als een restpost bij onderhandelingsresultaten, dan wordt dat op termijn bijna altijd op een negatieve wijze zichtbaar in het veld.

Werken met aandacht voor de kwaliteit van het provinciale landschap houdt voor mij het volgende in:

1. Laat de kwaliteit van het landschap meer doel op zich zijn dan een toets achteraf;
2. Durf het eigen beleid te evalueren, neem hier de tijd voor en zet er menskracht op in. Organiseer lerend vermogen in concrete projecten: hebben we bereikt wat we wilden? Leg evaluaties naast elkaar en trek er conclusies uit;
3. Breid uw kennis uit over trends (economisch, maatschappelijk) die in de provincie plaatsvinden en die een ruimtelijke weerslag hebben. Monitor in dat verband wat er zich binnen de verschillende Utrechtse landschappen (en de deelgebieden daarbinnen) afspeelt. Zijn er verschuivingen te verwachten, zo ja welke, wat betekent dit voor het landschap en wilt u daar vervolgens op acteren?
4. Biedt ruimte aan en creëer ruimte voor ontwikkelingen die ruimtelijke kwaliteit toevoegen. Sluit aan bij de behoeften op gebiedsniveau (gebied met een eigen karakteristiek en mentaliteit). De kwaliteitsgids Utrechtse landschappen biedt hiertoe een eerste basis; deze geeft een helder beeld van de kwaliteiten en ontwikkelprincipes voor onze vijf provinciale landschappen;
5. Versterk de identiteit van gebieden en verduurzaam landschappelijke structuren (zowel bestaande als eventuele nieuwe). Dit betekent: maak integrale plannen,

- gebaseerd op specifieke streekkwaliteiten waarbij u gebruik maakt van de kracht van het landelijk gebied. Draag ook bij aan het proces;
6. Stimuleer maatwerk in het landelijk gebied door aan te geven welke vorm van ontwikkeling waar gewenst is (en waar ook niet) en bepaal de randen van het speelveld. Bekijk vervolgens in welke gebieden er in de provincie draagvlak is om de omgevingskwaliteit sterker te borgen of te ontwikkelen. Stel daarvoor een gebiedsvisie op. Op het niveau van het individuele erf is de ervenbouwdoos een goede gereedschapskist. Hierin zijn de ruimtelijke principes van drie typen erven in het landelijk gebied verbeeld: de bewonerserven, boerenerven (die voedsel produceren) en nieuwe erven met een alternatief gebruik (bijvoorbeeld zorgerv). De visie of bouwdoos helpt ook om gebiedsspecifieke landelijke architectuur te stimuleren, zonder starre regels;
 7. Werk aan het vergroten van het besef van de collectieve kwaliteit van onze leefomgeving en aan het besef van wat een ieder daaraan bij kan dragen. Organiseer en voer hiertoe het debat, nog meer dan nu al gedaan wordt, en betrek hierbij professionals en sleutelfiguren uit het veld.

Een dergelijke werkwijze biedt kansen om een bredere kijk op onze landschappen te hanteren en deze te vertalen in een nieuwe structuurvisie - die ooit volgt op de provinciale ruimtelijke structuurvisie 2013-2028. Ik kan me voorstellen dat de provincie in zo'n nieuwe (omgevings)visie meer uit gaat van samenhang en interactie. Dit zonder de rode contouren af te schaffen, maar door de kwaliteiten en potenties van het landschap meer als uitgangspunt voor ruimtelijke ontwikkeling te hanteren. En met de verburgelijking van het landschap daarbij op het netvlies (zie het onderzoek van Alterra, 2014).

Bemiddel tussen opgaven en partijen en vorm allianties

In het landelijk gebied moeten korte- en middellange termijnopgaven met elkaar worden verknoopt, door overheden en ondernemers.

Ik vind het hierbij de rol van de provincie om programma's en projecten te koppelen, te denken en te opereren vanuit netwerken en maatschappelijke en ruimtelijke doelstellingen te formuleren. Dit biedt de beste kans op een integraal ontwikkelingsproces met een hoogwaardig resultaat.

De gebiedscommissies vind ik als mediair interessant, omdat zij voelsprietten en tentakels in de diverse gebieden hebben. Zij worden echter wel door overheidsgeld gestuurd, wat hun handelen beïnvloedt.

Bij het bemiddelen tussen opgaven en partijen en het vormen van allianties zie ik vijf kansen:

1. Werk vanuit een thema en in cocreatie; dit kan lonen. Zo hebben alle partners invloed op het proces en het resultaat en wordt het eigenaarschap gedeeld. Dit geeft het beste perspectief op duurzame programma's en initiatieven;
2. Ga open en creatief met een opgave om en bied denkruimte rondom een initiatiefnemer; zo is er mogelijk meer winst te boeken. De ervaring leert dat oude denkpatronen niet altijd voldoende houvast meer bieden. Het is dan zaak om niet vanuit de letter van het beleid maar vanuit de geest tot oplossingen te komen;
3. Maak inspiratiedocumenten of –bladen. Deze kunt u ook door de programmabureaus en platforms op het gebied van ruimtelijke kwaliteit laten opstellen. Het is belangrijk hierin te verleiden en te duiden wat u wenst en wat u als ondergrens voor ontwikkeling ziet (dat is wat mij betreft in ieder geval het onomkeerbare);
4. Haak in op tendensen en definieer waar trends in het landelijk gebied elkaar kruisen, zoals de vraag naar zorg en de opgave van de vrijstaande agrarische bedrijfsbebouwing. Hier kunnen meerdere belangen worden gediend;
5. Biedt in het landelijk gebied ruimte voor grootschalige landbouwproductie én vind de verbinding met de samenleving door ruimte te geven aan andere functies. Gebruik beide stromen, niet maar één van de twee.

Voor gemeenten is het niet makkelijk om omgevingskwaliteit bij initiatieven te wegen. Bovendien ontbreekt het hen steeds vaker aan menskracht. Om hen te ondersteunen en de kenniskloof tussen initiatiefnemer en overheid te dichten zie ik twee kansen:

Op kavelniveau kunnen onafhankelijke erfconsultanten ondersteunen.

Op het niveau van een kernrand of streek zie ik een rol weggelegd voor een (ook onafhankelijke) 'erfconsulent XL'. Op dit schaalniveau is de complexiteit groter en is veel expertise nodig op verschillende vlakken. Dit laatste is meestal lastig te verenigen in één persoon en makkelijker te vinden bij een samengestelde onafhankelijke adviescommissie. Bedenk hierbij dat deze commissie alleen goed kan functioneren als zij een duidelijke taakafbakening heeft, een helder omschreven ambitie, handvatten om binnen de regels tot creatieve oplossingen te komen, en een open en goede communicatie met alle betrokkenen op alle niveaus. Is dit niet gegarandeerd, dan heeft zo'n commissie te weinig basis voor succes.

Verbind ambities in het landelijk gebied en stapel opgaven

De vijf landschappen in onze provincie staan er op veel plekken goed bij. Maar om de transitie naar een landelijk gebied 21^e eeuw te maken en een nog sterker landschap te krijgen is veel nodig, zoals het samen in het veld naar ontwikkelingen kijken en daarvan leren en het participeren bij andere nieuwe ontwikkelingen.

Op een hoger schaalniveau is het belangrijk om de regionale lange termijn opgaven met een publiek belang (zie paragraaf 1.1), met het provinciale beleid en de lokale dynamiek te verbinden. Een dergelijke verbinding van regionale en lokale opgaven komt het beste tot stand vanuit een basis, bestaande uit een onderzoek naar het ruimtelijk systeem en de levensbeschrijving van een gebied. Vervolgens is het nodig om gezamenlijk (provincie, gemeenten, agrariërs, belanghebbenden) regionale doelen, gemeenschappelijke waarden en opgaven te formuleren. Vragen hierbij zijn bijvoorbeeld: wat wil een agrarische ondernemer, wat wil de omgeving, wat wil Natuurmonumenten enzovoorts. En zijn die ambities te verbinden?

Op het lage schaalniveau, bijvoorbeeld bij de transformatie van een agrarisch bouwblok, is het belangrijk dat alle belangen op tafel liggen en gezocht wordt naar oplossingen die deze belangen verbinden. Dit helpt om nevendoelestellingen te realiseren, maar biedt vaak ook onverwachte kansen die tot inspirerende beelden en nieuwe sociale verbindingen leiden. Voor een burger is het volgende belangrijk: zichtbaarheid, dierenwelzijn, een fraai landschap en toegankelijkheid. Voor een boer zijn andere aspecten belangrijk, zoals inkomen, efficiency, goede werklijnen voor de bedrijfsvoering en duurzaamheid.

Uiteindelijk is alles mensenwerk. Dit betekent dat er voortrekkers nodig zijn om grotere transformaties, als bijvoorbeeld de natuurontwikkeling binnen de groene contour tot stand te brengen.

4.2 Aanbeveling 'toekomst van de landbouw'

Verrijk het landschap met innoverende landbouw en collectieve inzet

Ruimte bieden aan een innovatieve en vitale landbouw kan alleen als men goed weet waar wel/ niet en hoe de verschijningsvorm van het landschap mag transformeren. Werk er dus aan dat u dit voor de hele provincie goed op het netvlies hebt. Niet alleen door mee te participeren in projecten, maar ook door op dit gebied zelf aan kennisontwikkeling en onderzoek te doen (of deze mogelijk te maken of te stimuleren).

Heb daarbij oog voor de schaal en landschappelijke inpassing van de nieuwe erven. Maak mensen via uw projecten bewust van het belang om nieuwe erven op een goede wijze met het bestaande landschap te verbinden; dat ontbreekt nog al eens.

En ga met boeren in gebiedsprojecten het gesprek aan over ruimtelijke kwaliteit en biedt hun inzicht in de toegevoegde waarde van een goed en fraai ontworpen nieuwe stal (als zij die nodig hebben). Dit kan een gestapeld verdienmodel zijn, maar hier wordt nog te weinig als zodanig over nagedacht.

Zet verder in op en werk toe naar een collectieve inzet bij verbetering van het landschap. Het past bij de participatiesamenleving van deze tijd en het is prima met enkele van uw provinciale doelen te verbinden, zoals het behoud, de ontwikkeling en het beheer van kleinschalige landschapselementen.

Het landschap kan fraai worden en blijven middels samenwerking. Dit loont, niet alleen voor het individu maar ook voor de samenleving.

Ontwikkel ruimtelijke scenario's voor het veenweidelandschap en koppel hier een goede kosten-batenanalyse aan

De problematiek van het zakkende veenweidegebied vraagt om een heldere provinciale visie op de betekenis van de huidige en toekomstige waarden van deze gebieden. Op dit moment past de provincie nog een strategie voor de 'tussentijd' toe, waarbij zij kiest voor het remmen van het zakkende veen. Hierdoor kan de huidige agrarische bedrijfsvoering nog worden doorgezet en wordt enige bedenktijd gecreëerd.

Maar om tot een duurzaam en toekomstbestendig veenweidelandschap te komen is het zinvol om nieuwe ontwerpen van gebiedskringlopen met nieuwe vormen van bedrijfsvoering en ecologie uit te werken; zogenaamde ontwikkelingsscenario's. Hierbij moeten de activiteiten en functies zo worden gekozen dat zij het behoud van het waardevolle landschap ondersteunen en de economische weerbaarheid vergroten. Dit is bijvoorbeeld mogelijk door schaalvergroting en verduurzaming van de melkveehouderij samen te laten gaan met het behoud van de natuurwaarde en cultuurhistorie in het gebied.

Een ander scenario is dat een gebied zich op den duur niet meer leent voor een nieuw economisch perspectief met landbouw; dan dient de keuze zich aan om een doorontwikkeling van het agrarische cultuurlandschap te laten plaats vinden naar natuur (vernatting en daarmee behoud van het veen).

Bij deze ontwikkelingsscenario's zijn een drietal zaken van belang:

- Beschouw de scenario's niet als waarde, maar als richtinggevend;
- Koppel een goede kosten-batenanalyse aan de scenario's, met aannames die realistisch zijn en stapel vooral niet te veel aannames;
- Koppel de provinciale ambities aan de drijfveren in het gebied (slim verbinden, integraal denken).

Ik adviseer u te investeren in het uitwerken van een aantal ontwikkelingsscenario's, als inspiratiebron voor initiatiefnemers en/of als leidraad voor nieuwe ontwikkelingen en nieuw op te stellen beleid in de veenweidegebieden. Ook adviseer ik u te investeren in extra kennisontwikkeling op dit onderwerp waarbij nieuwe perspectieven worden ontwikkeld. Want het gaat immers om grote landschappelijke veranderingen op de korte tot zeer lange termijn, die invloed hebben op een derde tot de helft van de Utrechtse landschappen.

De toekomstverkenning (RAP-project) is wat mij betreft hierbij een prima vertrekpunt voor die verdere visie- en planvorming.

4.3 Aanbeveling 'spanning tussen burger en boer'

Bundel burgerkracht en boerenslimheid

In het landelijk gebied hebben boer en burger vaak verschillende wensen ten opzichte van elkaar. Zo heeft de burger angst voor het nieuwe landschap waarin de menselijke maat mist; mede omdat hij een geromantiseerd beeld van het boer zijn en het landschap heeft.

Voor de boer is de burger in 'zijn domein' maar lastig en zit deze snel zijn bedrijfsvoering in de weg.

Met de toename van het aantal burgers in het landschap, de behoefte aan recreatieve uitloop vanuit de steden en de afname van het aantal boeren (38% van de agrariërs in de provincie Utrecht is ouder dan 50 jaar en heeft geen opvolger), zullen boer en burger steeds meer met elkaar geconfronteerd worden en er in het landelijk gebied samen wat van moeten maken. Uit oogpunt van ruimtelijke kwaliteit betekent dit dat zij allebei een bijdrage moeten gaan leveren aan de ruimtelijke kwaliteit van het landschap.

Voor de provincie Utrecht ligt er een taak om uit oogpunt van ruimtelijke kwaliteit, ruimte te bieden aan het experiment en daarbij de boer met de burger te verbinden. Zo kunnen lokale economieën ontstaan waarbij de omzet van de boer stevig toeneemt (minder tussenspelers). En kan bovendien de angst voor de grote stallen worden verkleind.

Tegenwoordig zijn er al een redelijk aantal maatschappelijk bewogen boeren te vinden, die afwijkend van de traditionele boeren zich meer naar buiten richten.

4.4 Aanbeveling 'vrijkomende agrarische bebouwing'

Pak vrijkomende stallen aan en richt een stallenplatform op

Economisch gezien biedt de ruimte voor ruimte regeling op dit moment onvoldoende mogelijkheden voor transformatie (zie paragrafen 2.3 en 3.3). Daarom zijn er ook andere methoden en visies nodig om de ontwikkeling van vrijkomende stallen in goede banen te geleiden.

De problematiek van de vrijkomende stallen en de daaraan gerelateerde leegstand is een ruimtelijke én sociale opgave in het buitengebied. Juist voor dit soort opgaven biedt ontwerpend onderzoek een doeltreffende manier om antwoorden te genereren. Deze antwoorden of oplossingen kunnen van waarde zijn bij het vormen of voorbereiden van (nieuw) provinciaal beleid.

Ik raad u daarom ten eerste aan om op basis van ontwerpend onderzoek een visie voor de herprogrammering van leegstaande stallen op te (laten) stellen. Deze visie voedt het denken en de discussie over de ruimtelijke kwaliteit van het landelijk gebied en specifiek die van het omgaan met leegstaande en vrijkomende bouwwerken. Bovendien kan dit proces met de juiste actoren in zichzelf al goede ontwikkelingen stimuleren.

Ook beveel ik u aan om, in vervolg op het RAP project innovatieve stallen, een platform leegstaande stallen te initiëren. Dit platform kan een bijdrage leveren aan het voeren van een brede discussie over dit onderwerp, de ontwikkeling van kennis, het delen van die kennis, het opbouwen van een netwerk en het begeleiden van de uitvoering en herprogrammering van vrijkomende agrarische bouwwerken door stakeholders en initiatiefnemers.

Het stallenplatform zie ik dus als een samenwerkingsverband georganiseerd rond een thema. Het vervult een schakelrol tussen overheid en samenleving en werkt in netwerken. Mogelijke producten komen in cocreatie tot stand. Het platform werkt proactief en legt nieuwe verbindingen.

Mocht u niet willen kiezen voor een nieuw platform, dan vind ik het ook denkbaar dat het Boerderijen Platform Utrecht (BPU) zich met dit thema gaat bezighouden. Het BPU is in 2013 door het Landschap Erfgoed Utrecht en de Boerderijen Stichting Utrecht opgericht en heeft onder meer als doel om initiatieven te ontplooiën die bijdragen aan het behouden en ontwikkelen van het agrarische erfgoed in de provincie. Om dit verbrede platform effectief te laten functioneren, is wel een gerichte stimulans nodig, in de vorm van duidelijke ambities en bestuurlijke ondersteuning.

4.5 Aanbeveling ‘ontwikkeling Ecologische Hoofdstructuur’

Wijs een gebiedsambassadeur voor de groene contour aan

De voltooiing van de EHS opgave (in een zo robuust mogelijke uitvoering) vind ik van een dermate groot belang, dat we ontwikkeling van nieuwe natuur - anders dan door de overheid gestuurd – niet als een vanzelfsprekendheid mogen beschouwen.

De groene contour gebieden mogen dan aanvullend zijn op de EHS, de aanleg ervan doet er ruimtelijk functioneel toe. Daarom wijs ik u hieronder op een andere aanpak.

De Ecologische Hoofdstructuur (EHS) van de provincie Utrecht wordt voor een deel op basis van een particuliere ontwikkeling van nieuwe natuur in de groene contour vergroot en versterkt.

Provinciale Staten heeft bij de ontwikkeling het beleid voor die groene contour gekozen voor een passieve en toetsende provinciale rol. Maar ik geloof dat er meer nodig is. Ik denk daarbij aan de inzet van bijvoorbeeld een proactieve aanjager/ gebiedsambassadeur. Deze inzet moet leiden tot een aantal geslaagde ontwikkelingen in de groene contour. Zo ontstaan sneller aansprekende en inspirerende voorbeelden van nieuwe natuur op basis van particulier initiatief.

4.6 Slotconclusie

Het onderwerp landelijk gebied 21^e eeuw verdient het dat de provincie nog verder kijkt en nog meer aandacht geeft aan het lange termijn perspectief van de ontwikkeling van het landelijk gebied dan tot nu toe.

Begin met het aanpakken van de urgente opgaven, zoals de leegstand in agrarische bebouwing en de bodemdaling van veenweidegebieden.

Betrek hierbij visionair denkers, die helpen bij de zoektocht op weg naar nieuwe inzichten en oplossingen.

Ga tenslotte nieuwe samenwerkingsverbanden aan, om geslaagde transformaties voor elkaar te krijgen. Werk samen met uw ruimtelijke partners aan een nog beter bewustzijn over de toekomst van het landelijk gebied.

Colofon

Elf bouwstenen voor advies

In de aanloop naar dit advies heb ik de afgelopen twee jaar een aantal activiteiten ontwikkeld binnen het thema landelijk gebied 21e eeuw. De belangrijkste zijn:

1. Het landschapscafé landelijk gebied 21e eeuw, Utrecht, mrt. 2014
Het landschapscafé is een platform dat ik in februari 2013 heb opgericht vanuit mijn functie als adviseur ruimtelijke kwaliteit. Hierin agendeer ik ruimtelijke onderwerpen voor geïnteresseerden en ruimtelijke partners van de provincie Utrecht. In dit café stond het landelijk gebied van de 21e eeuw centraal. Niet de geijkte 'talking heads' maar deskundigen en burgers met inspirerende initiatieven, waaronder een boer, ontwikkelaar en belangenpartij voor wandelaars en fietsers vertelden hun verhaal.
2. Mijn formele advies voor het werklint Bodegraven-Woerden, i.s.m. de provinciaal adviseur ruimtelijke kwaliteit van Zuid Holland Abe Veenstra, mrt. 2014
3. Mijn informele advies aan Philadelphia voor de erfvergroting van het woonzorgcomplex van te Leusden, nov. 2013
4. Mijn lezing over de verhouding burger-boer op een studiemiddag van het Boerderijen Platform Utrecht, sept. 2013
5. Twee excursies met de Utrechtse erfconsulenten en mijn bijdrage in het debat op de Grand Tour langs Utrechtse erven, aug-nov. 2013
6. Bijdragen aan de kwaliteitsbladen voor de Regio Vallei en Heuvelrug en de bijbehorende bijeenkomst over ruimtelijke kwaliteit, voor de BGSV, mrt. 2013
7. Spreker op de bijeenkomst over groene gebiedsontwikkeling, georganiseerd door het NMU, jun. 2013
8. Debattant op het symposium Polder zoekt Liefhebber, georganiseerd door Hunnie vanuit een kunstonderzoek voor het gebied De Bovenlanden, sept. 2013
9. Begeleiding van de werksessie Bossenwaard en Pontwaard, project Ruimte voor de Lek, sept. 2013
10. Het ontwerpend onderzoek Human Nature van LINT landscape architecture, in opdracht van de adviseur ruimtelijke kwaliteit Utrecht, adviseur ruimtelijke kwaliteit Z-Holland en een 3^e nog aan te sluiten provincie, medegefinancierd door het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, mrt. 2014 - begin 2016
11. Bijdrage aan het IPO congres, jun. 2013
12. Overleggen met Welmon, LEU, Veelzijdig boerenland, mei-nov. 2013

Literatuur

Alterra
Vrijkomende agrarische bebouwing in het landelijk gebied
mrt. 2014

Afbeeldingen

Beeldillustraties:

Lint landscape architecture
Ontwerpend onderzoek Human Nature
jun. 2013

Dienst Landelijk Gebied
Kaarten met stallocatieafweging
jun. 2012

Dienst Landelijk Gebied
Conceptrapport Polder Blokhoven en Lunet aan de Snel: kaart met positie nieuwe koeien en varkensstal, kaart met landschapsplan Polder Blokhoven
nov. 2012

Provincie Utrecht
Tijdlagenkaarten

Fotomateriaal, schetsen
schema's en maquette: Ingeborg Thoral

Copyright

Ingeborg Thoral
adviseur ruimtelijke kwaliteit provincie Utrecht

Er mag uit deze publicatie worden geciteerd, mits de bron wordt vermeld.
Utrecht, 24 juli 2014

Achterkant rapport

Het ADVIES LANDELIJK GEBIED 21^E EEUW gaat over het toewerken naar een veerkrachtig en aantrekkelijk landschap in het buitengebied van de provincie Utrecht.

In dat buitengebied liggen grote opgaven, zoals schaalvergroting en verbreding in de landbouw, leegstand, energiewinning, natuurontwikkeling en de vraag naar extra waterberging als gevolg van veranderingen in het klimaat.

In dit onafhankelijk advies ligt de focus op vier centrale onderwerpen: de toekomst van de landbouw, de spanning tussen burger en boer, vrijkomende agrarische bebouwing en de ontwikkeling van de Ecologische Hoofdstructuur. Andere onderwerpen heb ik in eerdere adviezen behandeld, of volgen nog in komende adviezen.

De huidige en zich aandienende dynamiek leveren een spannende toekomst op voor het agrarische en recreatieve landschap van de provincie Utrecht. Hoe hier mee om te gaan en waarmee te beginnen?

Er zal van twee kanten moeten worden gewerkt om geslaagde transformaties te realiseren: bottom-up en top-down. Lange termijn perspectieven zijn nodig om lokale initiatieven op de korte termijn de juiste plek te bieden.